

การศึกษาพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับธรรมชาติในวัฒนธรรมญี่ปุ่น

The Study of the Development of the Relationship between House

and Nature in Japanese Culture

รับบทความ	17/01/2566
แก้ไขบทความ	26/05/2566
ยอมรับบทความ	08/06/2566

เสสสินี นิมสุวรรณ ต้นข้าว ปาณินท์

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

Sesine Nimsuwan, Tonkao Panin

Doctor of Philosophy Program, Faculty of Architecture, Silpakorn University

nimsuwan_s@su.ac.th, panin_t@su.ac.th

บทคัดย่อ

หากกล่าวถึงบ้านเรือนญี่ปุ่น ธรรมชาติมักจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่ตลอดโดยเฉพาะในปัจจุบัน ที่แนวคิดของการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นเรื่องปกติในบ้านเรือนญี่ปุ่น และหากย้อนกลับไปถึงงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นญี่ปุ่น โดยเฉพาะกระท่อมชงชาในช่วงศตวรรษที่ 16 จะเห็นถึงระบบความคิดของการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภายในและภายนอกที่มีมาตั้งแต่อดีต บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและทบทวนเอกสารทางทฤษฎี เพื่อทำความเข้าใจ ลักษณะ และความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยกับธรรมชาติของบ้านเรือนญี่ปุ่น 2 ช่วง คือ 1) ช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย บ้านหลุม (Pit house) บ้านบนพื้นดิน (Earthen floor house) บ้านยกพื้น (Raised floor house) และบ้านชาวไอนุ (Ainu house) 2) ช่วงยุคประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย บ้านชานา (Minka) บ้านฟ็อค้า (Machiya) บ้านแบบชินเด็น (Shinden style) บ้านแบบโชอิน (Shoin style) และบ้านแบบสูกิยะ (Sukiya style) โดยเฉพาะกระท่อมชงชา (Tea house) เพื่ออธิบายพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเรือนญี่ปุ่นกับธรรมชาติของบ้านแต่ละรูปแบบ จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเรือนญี่ปุ่นกับธรรมชาตินั้นประกอบไปด้วย 3 กลุ่ม ด้วยกัน ได้แก่ 1) ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อตอบสนอง 2) ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงความเชื่อ 3) ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา

คำสำคัญ: บ้านเรือนญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ ธรรมชาติ

Abstract

When talking about Japanese houses, nature has always been one of the topics of conversation, especially nowadays when the idea of the relationship between living space and natural environment seems to be common in Japanese houses. If one looks at Japanese vernacular architecture, especially the teahouses from the 16th century, you will find that the idea of the connection between indoor and outdoor spaces has been around since the past. Therefore, the aim of this article was to study and review the papers and theories, and understand the characteristics and relationship between habitat and natural environment in Japan in two periods as follows: 1) the prehistoric period consisted of pit houses, earthen floor houses, raised houses, and Ainu houses, and 2) the historic period consisted of Minka houses, Machiya houses, Shinden-style houses, Shoin-style houses, and Sukiya-style houses, especially teahouses, in order to explain the development of the relationship between Japanese houses and the nature of each house style. The results were found that the relationship between Japanese houses and nature consists of three forms: 1) the relationship of basic needs, 2) the relationship through belief in a deity in nature, and 3) the relationship of architecture and ideas from China that came in the form of Buddhism.

Keywords: *Japanese House, Relationship, Nature*

บทนำ

แม้ว่าญี่ปุ่นจะรับเอาวัฒนธรรมที่หลากหลายต่าง ๆ เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นผู้คนท้องถิ่นเดิมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเข้ามาของวัฒนธรรมจีนผ่านคาบสมุทรเกาหลีที่เข้ามาในรูปแบบของพุทธศาสนานิกายเซน ทำให้ระบบการเมือง การปกครอง ระบบศักดินา การแบ่งชนชั้น ศาสนา โดยเฉพาะวิถีชีวิตและวัฒนธรรมมีพลวัต การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวอยู่ทุกยุคสมัย แต่สิ่งที่ไม่เคยห่างหายไป คือความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

ธรรมชาติ คือปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบของที่อยู่อาศัยในแต่ละภูมิภาคที่มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะธรรมชาติของญี่ปุ่นที่มีความหมายที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของการใช้ชีวิต ร่วมกับตำนานความเชื่อเรื่องเทพเป็นผู้สร้างแผ่นดินญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นมีความเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งในธรรมชาติล้วนเต็มไปด้วยเหล่าเทพสถิตอยู่ ไม่ว่าจะเป็นภูเขา น้ำตก แม่น้ำ ลำธาร ป่าไม้ และก้อนหิน

กล่าวคือธรรมชาติของญี่ปุ่นจะมีความหมายที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องเทพเจ้า และธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมญี่ปุ่น ซึ่งสะท้อนผ่านการอยู่อาศัยที่เรียกว่าบ้าน แม้บ้านญี่ปุ่นนั้นเป็นผลลัพธ์ที่หล่อหลอมขึ้นจากปัจจัยหลากหลายด้าน แต่บ้านญี่ปุ่นในทุกยุคสมัยจะมีลักษณะและส่วนประกอบมีความพิเศษที่สามารถอธิบายถึงอิทธิพลของความเชื่อที่มีต่อธรรมชาติ ตั้งแต่บ้านหลุม และบ้านยกพื้นในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ตลอดจนบ้านในยุคประวัติศาสตร์อย่างบ้านมิงกะ (Minka) บ้านฟ็อค้า (Machiya) หรือแม้กระทั่งสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจีนอย่างสถาปัตยกรรมรูปแบบชินเดน สถาปัตยกรรมรูปแบบโชอิน และรวมไปถึงกระท่อมชงชาสถาปัตยกรรมรูปแบบสุคิยะ ความสัมพันธ์ที่มีต่อธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในบ้านญี่ปุ่นในทุกยุคสมัยนั้น มีอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมญี่ปุ่นยุคอุตสาหกรรมในช่วงเวลาต่อมา

การศึกษาครั้งนี้จึงได้ตั้งข้อสังเกตถึงประเด็นด้านความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับบ้านญี่ปุ่น ตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ ตลอดจนช่วงประวัติศาสตร์ โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การศึกษา ทบทวนวรรณกรรม ความหมายและความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อวัฒนธรรมญี่ปุ่น 2) ศึกษาลักษณะและส่วนประกอบของบ้านญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นจากความเคารพต่อธรรมชาติ เพื่ออธิบายพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับบ้านเรือนญี่ปุ่นแต่ละรูปแบบ

วัตถุประสงค์การศึกษา

ศึกษาทบทวนทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมญี่ปุ่น เพื่ออธิบายถึงลักษณะของที่อยู่อาศัยในแต่ละรูปแบบของแต่ละยุคสมัย และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยกับธรรมชาติ

วิธีการศึกษา

การศึกษาทฤษฎี

การศึกษาและทบทวนทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมผ่านงานเขียน ทฤษฎีได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก ดังนี้ ส่วนที่ 1 เป็นการสืบค้น ค้นคว้าเพื่อนิยามความหมายของการสร้างที่อยู่อาศัย ส่วนที่ 2 เป็นการศึกษารูปแบบที่อยู่อาศัยญี่ปุ่นผ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ประกอบด้วย บ้านหลุมในยุคสมัยโจมง (Jomon) บ้านของชาวไอนุ (Ainu) บ้านยกพื้นในยุคสมัยยาโยอิ (Yayoi) เรือนมิงกะ (Minka) เรือนฟ็อค้า (Machiya) สถาปัตยกรรมรูปแบบชินเดน (Shinden style) สถาปัตยกรรมรูปแบบโชอิน (Shoin style) และสถาปัตยกรรมรูปแบบสุคิยะ (Sukiya style)

การวิเคราะห์ทฤษฎีและสรุปผล

วิเคราะห์ทฤษฎี ด้วยการนำนิยามความหมายของการสร้างที่อยู่อาศัยมาแยกส่วนที่เป็นการสร้างโดยพื้นฐาน และส่วนประกอบของที่อยู่อาศัยในรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออธิบายพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับบ้านเรือนญี่ปุ่นแต่ละรูปแบบ

ผลการศึกษา

การศึกษาพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับธรรมชาติในวัฒนธรรมญี่ปุ่น ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ประกอบไปด้วย 1) การศึกษาความหมายและความสำคัญของธรรมชาติ เพื่อทบทวนความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อวัฒนธรรมญี่ปุ่น และ 2) เรือนที่อยู่อาศัยญี่ปุ่น เพื่ออธิบายที่อยู่อาศัยรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่ช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนยุคประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับบ้านเรือนญี่ปุ่น

ความหมายและความสำคัญของธรรมชาติ

การใช้ชีวิตประจำวันของคนญี่ปุ่นจะมีธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งอยู่เสมอ “การดำรงอยู่บนโลกของสิ่งมีชีวิต รวมถึงมนุษย์จำเป็นต้องยอมรับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยเฉพาะกับวิถีคนญี่ปุ่นท้องถิ่นดั้งเดิมที่ได้ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ ทุกยุคสมัยของญี่ปุ่นธรรมชาติจะเป็นศูนย์กลางของการขับเคลื่อนสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอด ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีฝนตกชุกตลอดทั้งปี ซึ่งประกอบไปด้วยสี่ฤดูกาลที่แตกต่างกัน มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เต็มไปด้วยป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้สถาปัตยกรรมญี่ปุ่นมีการพัฒนาพร้อมกับวัสดุไม้ตลอดทุกยุคสมัย ประกอบความเชื่อที่ว่าจักรพรรดิยามาโตะ (Yamato) เป็นผู้ที่ย้ายสายเลือดมาจากสุริยเทพ ซึ่งยามาโตะมีรากศัพท์ที่ประกอบไปด้วย “ยามะ” (Yama) ที่มีความหมายว่าภูเขา คนญี่ปุ่นจึงมีความเชื่อว่าภูเขา คือที่สถิตของเทพเจ้า ทำให้การวิงวอนขอความรักจากเทพเจ้า เจ็ดครั้งต่อเทพเจ้าอิเซ (Ise) สามครั้งต่อเทพเจ้าคุมาโนะ (Kumano) ที่ศาลเจ้าอะทาโกะ (Atago-san) เดือนละครั้ง เป็นสถานที่ที่มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับภูเขาและป่าไม้ ความเชื่อดังกล่าวถูกอธิบายผ่านบทเพลงพื้นบ้านที่มักจะมีเนื้อเพลงที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณของต้นไม้ ในการสักการบูชาเทพเจ้าต้นไม้จึงเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของเทพเจ้า การทำพิธีบูชาเทพเจ้าจึงเกิดขึ้นบริเวณต้นไม้ ซึ่งต่างจากพิธีกรรมในการบูชาทั่วไปที่มักจะต้องมีวัตถุเป็นสื่อกลาง หรือสิ่งประดิษฐ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทน มีตำนานเรื่องเล่าว่า “วิญญาณของต้นไม้ในป่าคุมาโนะได้แปลงกายเป็นหญิงสาวซึ่งในเวลาต่อมากลายเป็นภรรยาของชามูไรผู้หนึ่งและได้กำเนิดลูกร่วมกัน” ตำนานดังกล่าวส่งผลให้เกิดการสร้างรูปปั้นที่อยู่บนสันหลังคาของวัดซันจันเก็นโด (Sanjusangendo) ส่งผลให้ธรรมชาติที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกยกให้เป็นศาสตร์ของความงามที่สัมผัสได้ผ่านงานไม้ในสถาปัตยกรรมญี่ปุ่น ในภาษาญี่ปุ่นสิ่งที่แทนเทพในอาคารคือ “เสา” ซึ่งหมายถึงเทพเจ้า และเทพเจ้าก็คือ ต้นไม้ การใช้ไม้ในงานสถาปัตยกรรมญี่ปุ่นจึงมีความหมายมากกว่าเพียงเพราะเป็นวัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่ายเพียงเท่านั้น สถาปัตยกรรมญี่ปุ่นในอดีตจึงประกอบไปด้วยเสาไม้ที่มีขนาดใหญ่อยู่เสมอ (Yagi, 1981)

แนวคิดที่สำคัญที่ก่อเกิดวัฒนธรรมพื้นถิ่นของคนญี่ปุ่นนั้นได้รับอิทธิพลอย่างมากจากธรรมชาติ ตลอดจนการใช้ชีวิตของคนญี่ปุ่นจะมีธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งอยู่เสมอ ในบทความเรื่อง “ความสวยงามของทุกสรรพสิ่งล้วนมีอายุไข มีวันที่ต้องเสื่อมสลาย” ของ มัทซึโอะ บาโช (Matsuo Basho) ได้กล่าวถึงธรรมชาติกับความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมของคนญี่ปุ่นว่า “การจะมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ได้นั้นจะต้องยอมให้ตัวเองอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมญี่ปุ่น ไม่ว่าจะทุกยุคสมัยแม้จะมีการรับวัฒนธรรมต่าง ๆ แม้ว่าพุทธศาสนาที่เข้ามาจะมีอิทธิพลอย่างมาก แต่ความเคารพในธรรมชาติจะเป็นส่วนหนึ่งของทุกการปรับตัวของวัฒนธรรมญี่ปุ่นเสมอ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและบริบททางวัฒนธรรมได้บูรณาการร่วมกันอย่างสมบูรณ์ผ่านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นดั้งเดิมทำให้ รูปร่างรูปทรง (form) วัสดุ และวิธีการก่อสร้างของเรือนญี่ปุ่นจนเป็นเนื้อเดียวกัน ทำให้ไม่สามารถอธิบายส่วนประกอบเหล่านั้นแยกออกจากกันได้ ธรรมชาติจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมญี่ปุ่น วัสดุที่ใช้ในการสร้างล้วนเป็นวัสดุท้องถิ่น และตัวอาคารจะถูกออกแบบให้กลมกลืน และเป็นส่วนหนึ่งกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ”

การเคารพต่อธรรมชาติและความเข้าใจในวัฏจักรชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับหลักของศาสนาชินโต และพุทธศาสนานิกายเซน ส่งผลให้คนญี่ปุ่นปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมเหล่านี้ได้อย่างรวดเร็ว และสะท้อนออกมาอย่างเป็นรูปธรรมผ่านงานสถาปัตยกรรม เช่น แนวทางในการเลือกตำแหน่งที่ตั้งและการก่อสร้างอาคารภายใต้แนวคิดที่เข้าใจในวงจรอายุของวัสดุและอาคาร ในยุคเริ่มแรกช่างไม้จะก่อสร้างอาคารเพื่อให้สามารถ

ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อให้สามารถป้องกันกระแสลมหนาวในช่วงฤดูหนาวได้ ในขณะที่ต้องคำนึงถึงระบบการระบายอากาศที่ดีสำหรับช่วงฤดูร้อนด้วยเช่นกัน เรื่องเหล่านี้คือ ความต้องการพื้นฐานของการสร้างที่อยู่อาศัย ส่งผลให้ รูปร่าง รูปทรง วัสดุ และวิธีการก่อสร้างเรือนที่อยู่อาศัยท้องถิ่นดั้งเดิมของญี่ปุ่นเป็นผลลัพธ์ที่สะท้อนถึงแนวคิดพื้นฐานในวัฒนธรรมญี่ปุ่น ก่อนที่วัฒนธรรมจีนจะหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศญี่ปุ่นในรูปแบบของพุทธศาสนานิกายเซน ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเคลื่อนไหวและปรับตัวของวัฒนธรรมญี่ปุ่น (Yagi, 1981)

ในตำนานเทพชินโตได้อธิบายถึงความสำคัญของเสาไม้ในการสร้างเรือนหอ ต้องมีเสาขนาดใหญ่บริเวณศูนย์กลางเพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อเทพ อิซานามิ โน มิโกโตะ (Izanami no Mikoto) และอิซานากิ โน มิโกโตะ (Izanagi no Mikoto) ขณะที่เสาไม้ไคโคบาชิระ (Daikokubashira) สำหรับการบูชาต่อเทพแห่งความมั่งคั่ง (the God of Wealth, Daikoku) และเสาไม้โทโคบาชิระ (Tokobashira) เป็นเสาที่เป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับในความงามของธรรมชาติ (Locher, 2012) และสัญลักษณ์สำหรับแสดงความเคารพและสักการะบูชาเทพชินโตในเรือนพื้นถิ่นญี่ปุ่น คือหิ้งไม้บูชาคามิดานะ (Kamidana) ติดตั้งบริเวณคานไม้หน้าเกจิ (Nageshi) (Locher, 2012)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพลังของความเชื่อและเคารพที่มีต่อธรรมชาติจะส่งผลอย่างมากต่อระบบความคิดและวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่นในอดีตแล้ว แต่ก็เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะตอบสนองด้วยความเคารพเพียงอย่างเดียว โดยพื้นฐานแล้วนักทฤษฎีสถาปัตยกรรมได้อธิบายถึงเหตุผลการสร้างของมนุษย์โบราณในอดีต โดยใช้กระท่อมโบราณ (primitive hut) เป็นตัวอย่างการสร้างที่อยู่อาศัยที่เรียบง่ายตรงไปตรงมาต่อการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ (basic need) มาร์คัส วิทรูเวียส โพลลิโอ (Marcus Vitruvius Pollio) ได้อธิบายผ่านงานเขียนในหัวข้อ “The Origin of the Dwelling House” ในหนังสือรวมเล่มฉบับภาษาอังกฤษ *The Ten Books on Architecture* ว่า “กระท่อมดึกดำบรรพ์ (primitive hut) คือก้าวสำคัญของการพัฒนาการมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ต่างไปจากสิ่งมีชีวิตทั่วไป ด้วยการนำกิ่งไม้ ท่อนไม้ โครงกระดูก ผูกสานเป็นโครงแล้วห่อหุ้มด้วยใบไม้หรือหนังสัตว์ นั่นก็คือ ที่ว่างแรกที่มีมนุษย์สร้างขึ้นสำหรับหลบภัยจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันโหดร้ายที่เปียกชื้น หนาวเย็น และร้อนจัดจากดวงอาทิตย์”

ความต้องการพื้นฐานของการสร้างในบริบทนี้หมายถึง ความต้องการพื้นฐานของการสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งการนิยามดังกล่าวจะเป็นส่วนหนึ่งของการจำแนก แยกส่วนเพื่ออธิบายถึงลักษณะ และส่วนประกอบของที่อยู่อาศัยญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นจากแนวคิดของ “การเคารพต่อธรรมชาติ” ในที่อยู่อาศัย

เรือนที่อยู่อาศัยญี่ปุ่น

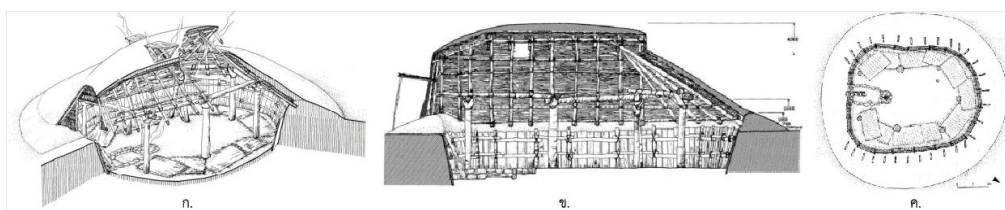
การศึกษาในส่วนนี้จะแยกการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ 1) ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ 2) ช่วงประวัติศาสตร์

ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ (Prehistoric) ชาวญี่ปุ่นโบราณนั้น คือมนุษย์โบราณที่อพยพมาจากส่วนต่าง ๆ ของเอเชียแผ่นดินใหญ่ เนื่องจากในอดีตเกาะญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงเอเชียแผ่นดินใหญ่ได้โดยผ่านแผ่นน้ำแข็งขนาดใหญ่ โดยคนญี่ปุ่นโบราณจะดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์และเก็บของป่า ก่อนจะเกิดการตั้งถิ่นฐาน ทำเกษตรกรรม และเกิดเครื่องปั้นดินเผา (Young, D. & Young, M., 2019) การอยู่อาศัยของคนญี่ปุ่นในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ส่วนมากเริ่มต้นจากการก่อสร้างที่เรียบง่ายจากท่อนไม้ และมุงหลังคาด้วยหญ้าแห้ง เนื่องด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติที่เต็มไปด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ รวมไปถึง หิน ไม้ไผ่ และดินโคลน วิธีการก่อรูปต่อประสานด้วยการผูกที่ตรงไปตรงมา การสร้างที่อยู่อาศัยในอดีต ผู้คนท้องถิ่นไม่ได้มีความเข้าใจถึงคุณภาพของที่ว่างมากนัก การสร้างที่เกิดขึ้นนั้นเปรียบเสมือนเป็นภาชนะที่บรรจุการอยู่อาศัยและเก็บเครื่องมือ อุปกรณ์ทำมาหากินเพียงเท่านั้น โดยเฉพาะช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ การสร้างที่อยู่อาศัยจึงมีความตรงไปตรงมาต่อความต้องการพื้นฐานของการสร้างเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้ กล่าวคือ ที่อยู่อาศัยทำหน้าที่เป็นเพียงสถานที่หลบภัย (shelter) ที่ดูเรียบง่ายไม่ซับซ้อน ก่อนจะพัฒนาการรูปแบบการดำรงชีวิตที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นด้วยการทำเกษตรกรรม

แผนการล่าสัตว์ ในยุคสมัยยาโยอิ (Yayoi) ที่อยู่อาศัยก็พัฒนาจากเดิมเป็นเพียงบ้านหลุมหรือที่หลบภัยให้กลายเป็นบ้านยกพื้น ที่สอดคล้องต่อวิถีการดำรงชีวิตเกษตรกรรมมากขึ้น (Yagi, 1981)

การศึกษาในส่วนนี้จะอธิบายรูปแบบของที่อยู่อาศัยในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ 4 แบบ ประกอบด้วย บ้านหลุม (Pit house, Tateana Jukyo) บ้านบนพื้นดิน (Earthen floor house, Heichi Jukyo) บ้านยกพื้น (Raised floor house, Takayuka) และบ้านชาวไอนุ (Ainu house)

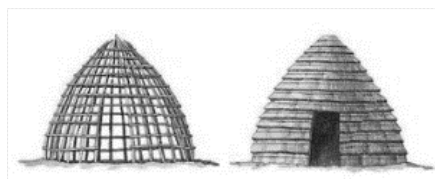
- **บ้านหลุม** (Pit house, Tateana Jukyo) เกิดขึ้นในยุคสมัยโจมง (Jomon) หรือยุคก่อนประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ช่วง 10,000-300 ปีก่อนคริสต์ศักราช มนุษย์โบราณได้อพยพมาจากเอเชียแผ่นดินใหญ่ภายใต้ข้อสันนิษฐานว่าในอดีตเกาะญี่ปุ่นนั้นเชื่อมต่อกับเอเชียแผ่นดินใหญ่ด้วยแผ่นน้ำแข็งเข้ามาสู่เกาะญี่ปุ่นตั้งแต่ก่อน 35,000 คริสต์ศักราช มีวิถีชีวิตด้วยการล่าสัตว์ใช้อุปกรณ์ เครื่องมือ และอาวุธที่ทำจากหิน นักวิชาการจึงขนานนามยุคนี้เป็นยุคหินใหม่ของประเทศญี่ปุ่น (Locher, 2012) ที่อยู่อาศัยมีลักษณะเป็นหลุมทรงกลม ขุดลงไปในพื้นที่ดินราว 40 ซม. มีเส้นผ่านศูนย์กลางราว ๆ 4-6 เมตร หลังคาปกคลุมไปด้วยกิ่งไม้ หญ้าแห้ง และดินโคลน ลาดเอียงประมาณ 35 องศา มีลักษณะที่ซ้อนกัน 2 ชั้น เพื่อให้เกิดช่องว่างระหว่างชั้นหลังคาสำหรับการระบายอากาศขนาดราว 15 ซม. ด้านบนของหลังคาจะมีช่องเปิดสำหรับระบายควันออกจากภายในที่อยู่อาศัย (Takada et al., 1998) หลังคาถูกปกคลุมไปด้วยหญ้าแห้งผสมดินเหนียวทำหน้าที่เป็นฉนวนป้องกันความร้อนและความหนาวเย็น วัสดุดังกล่าวไม่สามารถทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศได้มากนักทำให้มีอายุการใช้งานที่ไม่ยาวนาน ทิศทางในการวางแนวของที่อยู่อาศัยนั้นได้คำนึงถึงเรื่องของลมประจำฤดู โดยเฉพาะด้านทิศเหนือที่จะปราศจากช่องเปิด และเป็นเนินดินที่มีองศาที่สามารถลดแรงปะทะกับกระแสลมหนาว ในขณะที่ทางเข้าและช่องเปิดจะให้ไปทางทิศใต้เพื่อโอรับลมในช่วงฤดูร้อน (Yagi, 1981)

ภาพ 1 (ก) แผนภาพแสดงที่ว่างภายในบ้านหลุม, (ข) ภาพตัดบ้านหลุม, (ค) ผังพื้นบ้านหลุม

ที่มา: จาก Reconstruction of a Jomon period sod roof pit house: Burnt pit dwelling of Goshono site, Ichinohe town, Iwate Prefecture (1) โดย Takada et al., 1998. Monthly Cultural Asset, 417, หน้า 55-59.

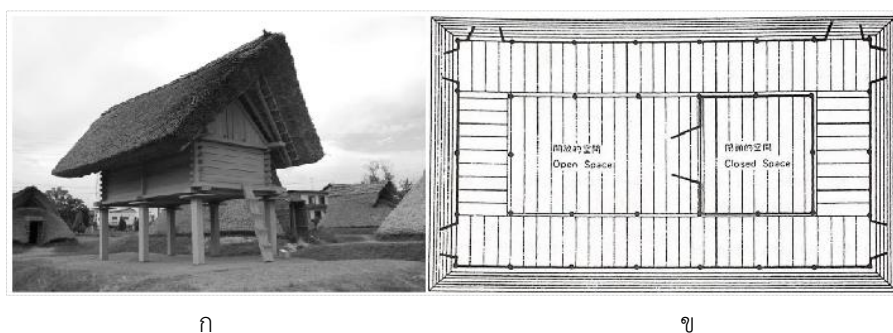
- **บ้านบนพื้นดิน** (Earthen floor house, Heichi Jukyo) ที่อยู่อาศัยที่อยู่บนพื้นที่ราบ (flatland) เป็นที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นมาก่อนยุคเซรามิก เป็นที่อยู่อาศัยที่มีโครงสร้างเรียบง่ายไม่ซับซ้อนทำจากไม้ มีลักษณะเป็นทรงกรวยฐานกลม หลังคาลาดยาวลงสู่พื้นดิน มีช่องเปิดสำหรับเข้าออกที่อยู่อาศัยเพียงด้านเดียว (Young, D. & Young, M., 2019)

ภาพ 2 แผนภาพแสดงลักษณะของบ้านบนพื้นดิน (Earthen floor house, Heichi Jukyo)

ที่มา: จาก The art of Japanese architecture: History/culture/design โดย Young, D., & Young, M., 2019. Tuttle.

- **บ้านยกพื้น** (Raised floor house, Takakura) เกิดขึ้นในยุคสมัยยาโยอิ (Yayoi) ซึ่งมีความหมายว่าการทำนา เป็นยุคสมัยแห่งการเกษตร เริ่มเกิดการค้าขายส่งผลให้เกิดระบบเศรษฐกิจขึ้น เกิดเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการแบ่งชนชั้นขึ้นในยุคสมัยนี้ การทำนาข้าวเป็นวัฒนธรรมภูมิทัศน์ที่ได้รับมาจากการค้าทางเรือผ่านคาบสมุทรเกาหลีเอเชียแผ่นดินใหญ่ ซึ่งทำให้ยุคสมัยนี้มีความเด่นชัดในเรื่องของการทำเกษตรกรรมที่มีลักษณะต่างไปจากช่วงปลายของยุคสมัย การเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลอย่างมากต่อรูปแบบของที่อยู่อาศัย ด้วยวิถีทำเกษตรกรรมนั้นทำให้เกิดวัฒนธรรมของการเพาะปลูกที่เป็นงานประจำที่ต้องทำอย่างสม่ำเสมอในทุกฤดูกาล (seasonal routine) และกิจกรรมที่ต้องทำอย่างสม่ำเสมอในทุกวัน (daily routine) (Uchiyama et al., 2014) วิถีเกษตรกรรมส่งผลกระทบอย่างมากต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม เช่น การเก็บรักษาผลผลิต การเพาะกล้า การเตรียมข้าวเปลือก การตากแห้ง การแปรรูปข้าวเปลือก อาคารที่ยกพื้นสูงนี้ในช่วงแรกเริ่มนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นยุ้งฉาง (ภาพ 3ก) สำหรับเก็บผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะข้าว ในเวลาถัดมากลายเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงสถานะทางสังคมของชนชั้นสูง มีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบบ้านของคนในสมัยนั้นที่เริ่มเปลี่ยนจากการสร้างบ้านหลุมมาเป็นบ้านที่ยกพื้น (ภาพ 3ข) และเริ่มมีการเปิดช่องเปิดให้อากาศสามารถถ่ายเทได้ดีกว่าบ้านหลุม (Yagi, 1981)

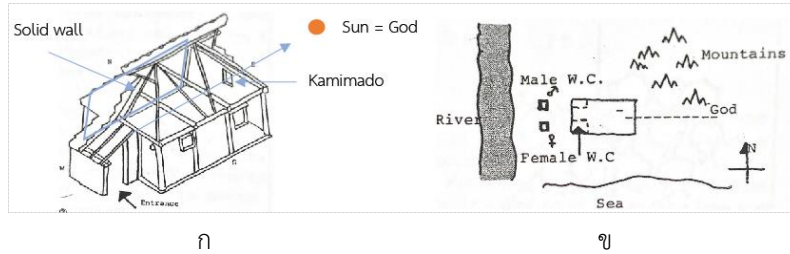
ภาพ 3 (ก) ภาพลักษณะของยุ้งฉางยกพื้น (Takakura raised floor) (ข) ผังพื้นที่ของที่อยู่อาศัยแบบยกพื้นที่ได้รับอิทธิพลมาจากยุ้งฉางยกพื้น ที่มา: (ก) จาก Investigating neolithization of cultural landscapes in East Asia: the NEOMAP project โดย Uchiyama et al., 2014. Journal of World Prehistory, 27(3), หน้า 197-223.

(ข) จาก Process: Architecture Japan: Climate, space, and concept (Vol. 25). โดย Yagi, K., 1981. Kyodo Printing.

- **บ้านชาวไอนุ** (Ainu house) ทางตอนเหนือของญี่ปุ่น ไม่ไกลจากเกาะซาคาลิน (Sakhalin) และเกาะคูริว (Kurile) ของรัสเซีย (Russia) สันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ชาวไอนุได้อพยพมาก่อนที่ธารน้ำแข็งจะละลาย ลักษณะของที่อยู่อาศัยจะเปรียบเปรยแทนค่าส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมนุษย์ ผังด้านทิศเหนือเปรียบดั่งแผ่นหลังของมนุษย์ ผังทางทิศใต้เปรียบเป็นด้านหน้าของร่างกาย ผังด้านทิศตะวันตกเปรียบเป็นเท้า และผืนส่วนทิศตะวันออกเปรียบเป็นของศีรษะ นอกจากนี้แล้วทิศใต้ได้ถูกให้มีความหมายที่เป็นตัวแทนของความโชคดี และความอบอุ่น ขณะที่ทิศเหนือ คือตัวแทนของความโชคร้าย โรคภัยไข้เจ็บ และเป็นด้านที่รับความหนาวเย็น เป็นที่อยู่อาศัยที่ทำจากไม้เป็นวัสดุหลัก มุงหลังคาด้วยหญ้าแห้งซ้อนหลายชั้น ผังทำขึ้นจากเสาที่ทำขึ้นจากกก เรียงซ้อนหลายชั้น และมีประตูขนาดเล็กที่เชื่อมพื้นที่ภายนอกกับพื้นที่ภายในอันมืดมิด บริเวณกลางบ้านจะมีเตาไฟ (hearth) เป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมการอยู่อาศัย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการบูชาเทพเจ้าแห่งไฟ มีหน้าต่างขนาดเล็กที่หันไปทางแหล่งน้ำ ซึ่งชาวไอนุเชื่อว่าเป็นที่สถิตของเทพคามุย (Kamuy) (Morse, 2017)

ผืนทางทิศตะวันออกจะมีชื่อเรียกว่า คามิมาดะ (Kamimado) หรือหน้าต่างแห่งเทพเจ้า เนื่องจากเป็นทิศที่พระอาทิตย์ขึ้น จึงเกิดจากความเชื่อว่าเทพเจ้าอยู่ทางทิศนั้น และยังส่งผลต่อการวางผังของที่อยู่อาศัยด้วยเช่นกัน ทางเข้าถูกกำหนดให้อยู่ด้านนี้เช่นเดียวกับหน้าต่างคามิมาดะ ของมีค่าทั้งหมดจะถูกจัดเก็บเอาไว้ในด้านทิศ

นี่เนื่องจากเชื่อว่าเทพเจ้าจะเป็นผู้ที่ปกป้องรักษา หน้าต่างคามิมาโดะนั้นถูกแทนค่าว่าเป็นตัวแทนของดวงตา และจมูกของมนุษย์ จะเห็นว่าที่อยู่อาศัยของชาวไอนุนั้นเกิดขึ้นจากการนำเงื่อนไขของทิศทาง สภาพภูมิอากาศ รวมเข้ากับ ความเชื่อเรื่องเทพพระเจ้าที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ (Yagi, 1981)

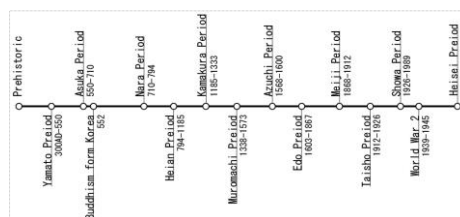
ภาพ 4 (ก) แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบ้านชาวไอนุและความเชื่อเรื่องเทพสถิตอยู่ในธรรมชาติ

(ข) แผนภาพแสดงทิศทางและการวางแนวที่อยู่อาศัย

ที่มา: จาก Process: Architecture Japan: Climate, space, and concept (Vol. 25). โดย Yagi, K., 1981. Kyodo Printing.

จากการศึกษาการสร้างในช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่นโบราณ ประกอบไปด้วยที่อยู่อาศัย 4 รูปแบบ คือ บ้านหลุม บ้านบนพื้นดิน บ้านยกพื้น และบ้านชาวไอนุ เป็นงานสร้างที่มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐาน (basic need) ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สร้างด้วยวัสดุท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ก้อนหิน และท่อนไม้ ต่อประสานด้วยการผูก งานก่อสร้างในช่วงยุคสมัยนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องของคุณภาพของที่ว่างมากนัก มนุษย์โบราณมองว่าการสร้างนั้น เปรียบเสมือนภาชนะสำหรับบรรจุวัตถุ (ข้าวของเครื่องใช้ อาหาร ฯลฯ) หรือบรรจุชีวิตไว้เพียงเท่านั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นที่หลบภัย (shelter) ก็ไม่ผิด การมีชีวิตมุ่งเน้นไปที่การใช้ชีวิตมากกว่าที่จะมาสนใจเรื่องของคุณภาพของที่อยู่อาศัย หรือความสวยงาม และจากการศึกษาตัวอย่างที่อยู่อาศัยทั้ง 4 รูปแบบ สามารถสรุปได้ว่าที่อยู่อาศัยแต่ละรูปแบบนั้นเปรียบเสมือนตัวแทนของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนญี่ปุ่นโบราณของแต่ละช่วงยุคสมัย โดยเฉพาะการรับมือกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งในแง่มุมของความหนาวเย็น ความชื้นในอากาศและพื้นดิน ในขณะที่บ้านของชาวไอนุนั้นจะมีวัตถุประสงค์ของการสร้างที่เกิดขึ้นจากความเชื่อว่าเทพสถิตอยู่ในธรรมชาติมากกว่า

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับที่อยู่อาศัยในช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์พบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดเป็นหลัก ซึ่งจะเป็พื้นฐานตั้งต้นของการศึกษาวิเคราะห์บ้านญี่ปุ่นในช่วงยุคประวัติศาสตร์ต่อไป

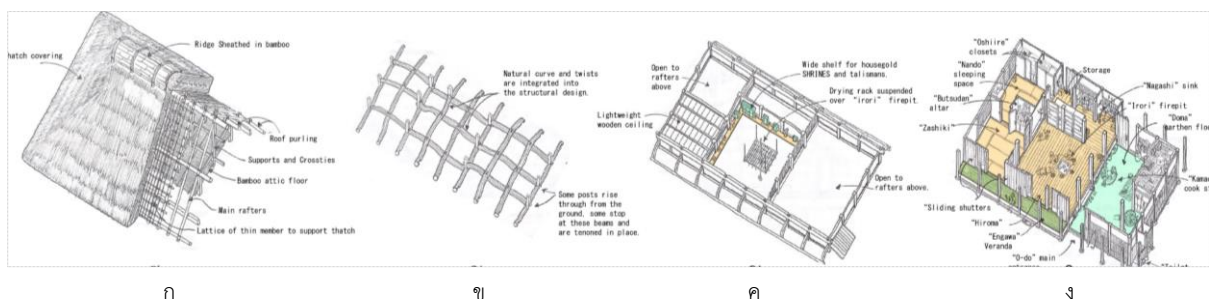
ภาพ 5 แผนภาพลำดับยุคสมัยญี่ปุ่น

ช่วงประวัติศาสตร์ (Historical) เริ่มขึ้นตั้งแต่ในช่วง 300 ปีก่อนคริสตกาล ที่อยู่อาศัยในช่วงต้นยุคประวัติศาสตร์ ญี่ปุ่น ยังคงถูกสร้างด้วยวัตถุประสงค์เดียวกับยุคก่อนประวัติศาสตร์ วิธีการสร้างที่เกิดขึ้นจากระบบการต่อประสานจากการผูก ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การสร้างในช่วงนี้เริ่มมีความซับซ้อนและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะงานไม้ซึ่งได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดที่มีพื้นฐานความเชื่อจากเทพเจ้า วิญญาณของศาสนาชินโต และหลักภูมิลักษณะ พยากรณ์ของพุทธศาสนาที่เข้ามาจากคาบสมุทรเกาหลีช่วงยุคสมัยอสุกะ (Asuka) ตลอดจนความรู้ในการใช้วัสดุทางธรรมชาติ

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้บูรณาการร่วมกันและมีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบที่อยู่อาศัย (Yagi, 1981) การศึกษาบ้านญี่ปุ่นในช่วงประวัติศาสตร์นี้จะประกอบไปด้วยบ้าน 5 รูปแบบ คือ บ้านชาวนา (Farmhouse, Minka) บ้านพ่อค้า (Townhouse, Machiya) บ้านแบบชินเด็น (Shinden style) บ้านแบบโชอิน (Shoin style) และบ้านแบบสุคิยะ (Sukiya style)

- **บ้านชาวนา (Farmhouse, Minka)** เป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยที่พัฒนามาจากบ้านหลุม (pit house) กับบ้านบนพื้นดิน (earthen floor house) บ้านชาวนาเป็นตัวแทนของที่อยู่อาศัยที่ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและความเชื่อเข้าด้วยกัน โดยพื้นบ้านถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนพื้นดินที่อยู่ระดับเดียวกับพื้นภายนอกอาคาร เรียกว่า โดมะ (Earthen floor, Doma) สำหรับปรุงอาหาร ทำกิจกรรมทางการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และเก็บข้าวของเครื่องใช้ทางการเกษตร และอีกส่วน คือพื้นไม้ยกระดับ (raised floor) ประกอบไปด้วยพื้นที่สำหรับรับรองแขก จะเป็นส่วนอยู่อาศัยที่ลึกที่สุดจากโดมะ ปูด้วยเสื่อตาทามิ (Tatami mat) ประดับตกแต่งไปด้วยชั้นวางของ (Chigaidana) ตู้เก็บของ (Tenbuguro) หิ้งบูชาบรรพบุรุษ (Butsudan) เป็นส่วนที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาที่หลังไหลเข้าสู่ประเทศญี่ปุ่น และส่วนสำหรับอยู่อาศัยประจำวันอยู่ใกล้กับโดมะ ทำจากไม้ที่ยกระดับขึ้นจากพื้นดินเพื่อให้อากาศสามารถถ่ายเทความชื้นจากพื้นดินออกไปจากที่อยู่อาศัย เป็นพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยโดยมีเตาไฟ (Heart, Irori) เป็นส่วนสำคัญสำหรับให้ความอบอุ่น และเป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมอยู่อาศัยภายใน (วาริชาวงศ์พยัต, 2560) “เสา” คือตัวแทนของต้นไม้ซึ่งในความเชื่อท้องถิ่นญี่ปุ่น “ต้นไม้ก็คือตัวแทนของเทพเจ้า” เป็นเหตุผลอีกด้านหนึ่งนอกเหนือจากเหตุผลด้านวัสดุท้องถิ่น ส่งผลให้เสาไม้ในงานสถาปัตยกรรมญี่ปุ่นจะได้รับความสำคัญเป็นอย่างมาก สถาปัตยกรรมท้องถิ่นญี่ปุ่นจึงมีขนาดที่ใหญ่เป็นพิเศษ (Yagi, 1981)

กล่าวคือบ้านชาวนานั้นมีพื้นฐานแนวคิดที่มาจากบ้านหลุมและบ้านบนพื้นดินในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีแนวคิดในการมองการสร้างเป็นที่หลบภัยจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้บ้านชาวนาสามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้ และได้พัฒนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาชินโต พุทธศาสนา และวิถีการใช้ชีวิต ณ ขณะนั้น ส่งผลให้บ้านชาวนามีส่วนประกอบของอาคารหลายส่วนที่มีความหมายเชื่อมโยงกับความเชื่อในธรรมชาติ อาทิเช่น คานสำหรับรับน้ำหนักหลังคาทำขึ้นจากท่อนไม้ที่แสดงออกถึงความเป็นธรรมชาติของท่อนไม้ (ภาพ 6ข) ซึ่งมีความหมายที่สื่อถึงความเคารพในความงามของธรรมชาติ ขณะที่เหนือพื้นที่ใช้สอยของพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยรอบเตาไฟอิโรริ (ภาพ 6ค) นั้นเต็มไปด้วยหิ้งบูชาเทพเจ้าชินโต (Kamidana) ที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับธรรมชาติ (Brown, 2022) และพื้นที่ส่วนรับแขกที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา และการยกพื้นนั้นนอกจากจะสามารถระบายความชื้นจากพื้นดินแล้ว ยังมีความหมายถึงการถอดรองเท้าก่อนขึ้นไปใช้ส่วนที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนเอเชีย อันมีพื้นฐานจากประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่มักจะเลอะดินโคลนกับสภาพอากาศที่มีฝนตกอยู่บ่อยครั้ง (Yagi, 1981)

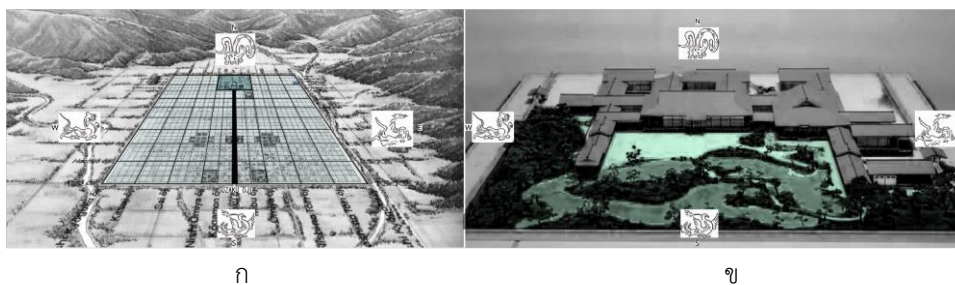

ภาพ 6 (ก) แผนภาพแสดงส่วนประกอบหลังคา (ข) แผนภาพแสดงส่วนประกอบโครงสร้างหลังคา

(ค) แผนภาพแสดงองค์ประกอบต่างๆเหนือพื้นที่ใช้สอย, (ง) แผนภาพแสดงการใช้สอยผังพื้น

ที่มา: จาก Just enough: Lessons from Japan for sustainable living, architecture and design โดย Brown, A., 2022. Stone Bridge Press.

- บ้านแบบชินเด็น (Shinden style) ในช่วงยุคสมัยอะสุกะ (538-710) พุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศญี่ปุ่นผ่านคาบสมุทรเกาหลี และในช่วงสมัยเฮอัน (794-1185) วัฒนธรรมจีนเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นโดยเฉพาะกับรูปแบบสถาปัตยกรรม “บ้านแบบชินเด็น” (วาริชา วงศ์พยัต, 2560) มีทฤษฎีแห่งการกำหนดทิศทางของจีนที่มีพื้นฐานมาจาก ฟู่ฉี (Fu-Hsi) ผู้ให้กำเนิดศาสตร์แห่งการคำนวณทางคณิตศาสตร์ของวัฒนธรรมจีน บูรณาการร่วมกับปรัชญาของโรงเรียนหยินหยาง (Yin Yang) อันประกอบไปด้วย 2 ธาตุที่ถ่วงดุลซึ่งกันและกัน ทำให้การวางผังเมืองเฮอันหรือเมืองนาราในปัจจุบัน ที่ถูกเผาทำลายจากสงครามในปี ค.ศ. 794 ใช้หลักการหยินหยางในการวางผังเมืองซึ่งเป็นผังที่จำลองผังเมืองนังงัน (Tchang ngan) ซึ่งมีถนนสายหลักชื่อ ซุซากุโอจิ (Suzaku Oji) หมายถึง นกสีแดงเป็นแกนที่ทอดยาวจากทิศเหนือจรดใต้ ทำให้เมืองถูกแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือเมืองฝั่งทิศตะวันตกและตะวันออก (ภาพ 7ก) ซึ่งเป็นไปตามหลักปรัชญาจินซิงโซ (Shisinsoo) ที่มีหลักคิดที่เกี่ยวข้องกับสี่เทพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบทิศต่าง ๆ โดยมีกลุ่มดาวเป็นตัวแทนของเทพเจ้า หลักคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้ออกแบบผังของบ้านแบบชินเด็น (ภาพ 7ข) การวางแนวอาคารจะหันหลังไปทางทิศเหนือที่เชื่อกันว่าเป็นทิศแห่งความโชคร้าย ทางเข้า-ออกจะหันไปทางทิศตะวันออกและตะวันตก ในขณะที่ผังอาคารจะมีลักษณะที่โอบล้อมสวนที่อยู่บริเวณตรงกลางของอาคารไปทางทิศใต้ (Yagi, 1981)

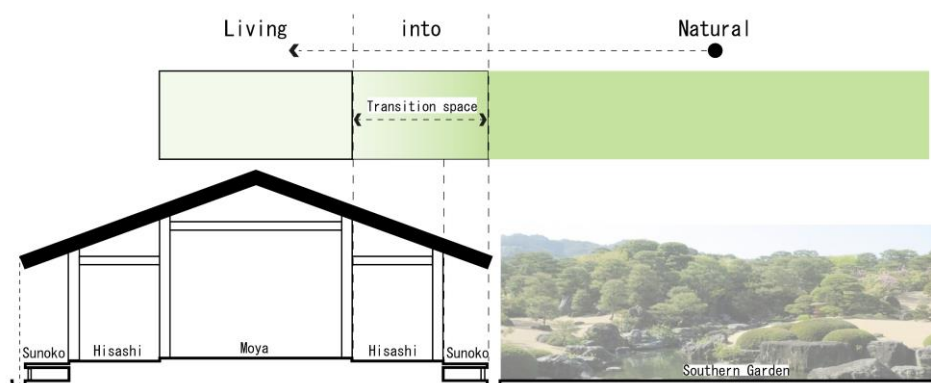
ภาพ 7 (ก) แผนภาพแสดงความสำคัญของระบบทิศกับผังเมืองเฮอันในอดีต (ข) ภาพถ่ายหุ่นจำลองผังบ้านแบบชินเด็น

ที่มา: (ก) ปรับปรุงจาก Kyoto city plan [Image] โดย R/Papertowns, 2021.

(https://www.reddit.com/r/papertowns/comments/s4991f/kyoto_japan/).

(ข) ปรับปรุงจาก A model of the Shinden-zukuri style of Heian period palatial architecture [Image] โดย Vithelia, Rin, n.d.

(<https://www.pinterest.co.uk/pin/94857135879748721/>).

ภาพ 8 ภาพตัดบ้านแบบชินเด็นแสดงลักษณะของพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภายในอาคารกับพื้นที่ภูมิทัศน์ทางใต้

ที่มา: ปรับปรุงจาก Space of SHINDEN residential complex (SHINDEN-ZUKURI)

Part 1. Lighting from the Side โดย Yasuhara et al., 2001.

FORMA-TOKYO-, 16(4), หน้า 367-374.

บ้านแบบชินเด็นนั้นเป็นที่พักอาศัยของราชวงศ์ชนชั้นสูงในสมันเฮอัน มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคาร ยกพื้นสูงขึ้นจากระดับพื้นดิน เสาของอาคารมีการแต่งผิวให้เป็นทรงกลม ส่วนปิดล้อมของอาคารเต็มไปด้วยผนังที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ มีลักษณะคล้ายศาลาล้อมรอบไปด้วยธรรมชาติที่เสมือนเป็นเนื้อเดียวกับพื้นที่ภายในและภายนอก (วาริชา วงศ์พยัต, 2560) ความต้องการใช้การเชื่อมต่อกับสวนด้านทิศใต้ (เป็นไปตามหลักความเชื่อเรื่องสัตว์เทพทั้ง 4 ทิศ (Bryant, 2000)) กับพื้นที่อยู่อาศัยเกิดขึ้นโดยมีส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมเป็นส่วนหนึ่งของมุมมองการชื่นชมสวนภูมิทัศน์ ซึ่งสามารถลำดับส่วนประกอบไปจากห้องพักผ่อน (Moya) ไปยังสวนภูมิทัศน์ได้ดังนี้ 1. ฉากเลื่อนโซจิ 2. พื้นทางเดินฮิซาชิ (Hisashi) 3. เฉลียงสุโนโกะ (Sunoko) ซึ่งทั้งหมดอยู่ภายใต้ชายคาของหลังคาที่เปิดให้เห็นงานโครงสร้างไม้ ส่วนประกอบต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านของความเป็นพื้นที่อยู่อาศัยภายในกับที่ว่างของธรรมชาติภายนอก (natural space) กล่าวคือ วิธีในการผสานสถาปัตยกรรมเข้ากับสวนภูมิทัศน์ธรรมชาติของบ้านแบบชินเด็นนั้นคือการออกแบบให้มีพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยกับสวนภูมิทัศน์ ซึ่งส่วนประกอบต่าง ๆ ที่อยู่บนพื้นที่เปลี่ยนผ่านจะทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของมุมมองในการชื่นชมภูมิทัศน์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทำให้ที่ว่างสำหรับการอยู่อาศัยผสานเข้ากับที่ว่างของธรรมชาติ บ้านแบบชินเด็น จึงเป็นผลลัพธ์ทางวัฒนธรรมที่นำศาสตร์ทฤษฎีความเชื่อของวัฒนธรรมจีนในเรื่องการเชื่อมโยงกับเทพทั้ง 4 ทิศ ซึ่งแต่ละทิศจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดตำแหน่งภูมิศาสตร์ของที่ตั้ง และการจัดวางส่วนประกอบของภูมิทัศน์ (ภาพ 8) โดยเฉพาะทางทิศใต้ที่เป็นส่วนธรรมชาติขนาดใหญ่

- **บ้านแบบโซอิน (Shoin style)** คำว่า โซอินมีที่มาจากชื่อบ้านของนักบวชพุทธศาสนิกชนในศาสนาเซน ในเวลาต่อมาถูกนำมาปรับใช้กับบ้านพักอาศัยราชวงศ์ชนชั้นสูงญี่ปุ่นในสมัยคามาคุระ (1185-1333) (วาริชา วงศ์พยัต, 2560) ซึ่งเป็นยุคสมัยที่เกิดการสถาปนาระบบศักดินาในญี่ปุ่น มินามิโตะ โนะ โยริโทโมะ (Minamoto no Yoritomo) ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นโชกุนคนแรกในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ทำให้เกิดวัฒนธรรมนักรบขึ้นชาวมุไรกลายเป็นกลุ่มชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลต่อการปกครองแผ่นดิน บ้านแบบโซอินจึงเป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยสำหรับชนชั้นชาวมุไรด้วยเช่นเดียวกัน (Yagi, 1981)

บ้านแบบโซอินจะมีระดับความเป็นทางการของสถาปัตยกรรมที่อยู่ตรงกลางระหว่าง ซาจิ¹ (Shaji) และสุคิยะ ด้วยลักษณะของที่ว่างที่มีความยืดหยุ่นที่สูง อย่างไรก็ตาม แม้บ้านแบบโซอินจึงดูเหมาะกับการเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่จะสงวนไว้สำหรับผู้ที่ถูกเชิญ และแขกที่มีสถานะศักดินาที่เท่าเทียมกันหรือสูงกว่าเพียงเท่านั้น รูปแบบของอาคารมีพื้นฐานมาจากบ้านแบบชินเด็น โดยเฉพาะความสำคัญของธรรมชาติในสถาปัตยกรรม (Locher, 2012) โดยใช้ฉากโปร่งแสงโซจิ ในการแบ่งพื้นที่ระหว่างภายในกับภายนอก และฉากทึบแสงฟุสุมะสำหรับแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็นส่วน ๆ ทำให้การปิดล้อมพื้นที่ใช้สอยที่ดูเป็นทางการและถาวรมากกว่า บ้านแบบชินเด็นอย่างเห็นได้ชัดเป็นพื้นที่อยู่อาศัยที่ถูกพัฒนาขึ้นสำหรับการไตร่ตรอง ผิวน และแสวงหาทางปัญญาของชาวมุไร ที่รายล้อมไปด้วยภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่สวยงามและเงียบสงบ การใช้ฉากโซจิและฟุสุมะจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ทำให้ตัวอาคารสามารถเปิดโล่งเพื่อผิวน แต่ในขณะเดียวกันเมื่อต้องการพักอาศัยก็สามารถปิดเพื่อรักษาความเป็นส่วนตัว และลักษณะที่เด่นของบ้านแบบโซอิน คือโต๊ะเขียนหนังสือ (Tsukeshoin) ที่มีลักษณะเป็นซุ้มฝังเข้าไปในผนังและมีหน้าต่างที่สามารถชื่นชมภูมิทัศน์ภายนอกได้ (ภาพ 9ข) ซึ่งอยู่ข้างกับซุ้มโทโคโนมา (Tokonoma) ในซุ้มจะประกอบไปด้วยส่วนประดับหลายอย่างด้วยกัน เช่น แจกันโอเคบานะ (Ikebana) ชั้นวางของประดับ (Chigaidana) และลิ้นชักสำหรับเก็บของ (Chodaigamae) และมีเสาไม้โทโคบาชิระ (Tokobashira) ซึ่งเป็นเสาไม้ที่ไม่ได้ขัดแต่งผิว

¹ ซาจิ (Shaji) ประกอบไปด้วย Sa หมายถึงศาลเจ้า และ Ji หมายถึงวัด หรือมีอีกชื่อเรียกว่า มิยะ (Miya) ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมจีนสมัยราชวงศ์ตอง (Tong) และซุง (Sung) สำหรับประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาจึงมีลักษณะของอาคารดูเป็นทางการ เกิดขึ้นครั้งแรกในศตวรรษที่ 5 จากช่างฝีมือจากจีนและเกาหลีที่เข้ามายังประเทศญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น (Discoe & Quinn, 2008)

(Discoe & Quinn, 2008) การเข้าสู่พื้นที่ภายในอาคารจากชุมทางเข้าในบ้านแบบชินเด็นเข้ามาจะพบกับคอร์ตที่ถูกจัดภูมิทัศน์ไว้อย่างสวยงามซึ่งจะอยู่ด้านใต้ของพื้นที่รับรอง แต่กับบ้านแบบโชอินสวน ดังกล่าว จะเปลี่ยนให้กลายเป็นสวนหินและย้ายสวนทางธรรมชาติไปยังพื้นที่ที่เป็นส่วนตัว และจุดที่ทำให้ผังบ้านแบบโชอินต่างไปจากบ้านแบบชินเด็นก็คือ การไม่ยึดติดกับผังที่มีลักษณะสมมาตร และตัวอาคารไม่ได้ตั้งอยู่บนแกนทิศเหนือ-ใต้ และไม่เชื่อมอาคารแต่ละหลังด้วยทางเดินในร่ม ในขณะเดียวกันการเชื่อมต่ออาคารแต่ละหลังนั้นทำด้วยการเชื่อมมุมอาคารสู่มุมของอีกอาคารทำให้ทางเดินมีลักษณะไม่เป็นเส้นตรง (Locher, 2012)

กล่าวคือบ้านแบบโชอินนั้นเริ่มถอยห่างจากความสมมาตรและแบบแผนที่เคร่งครัดในแบบฉบับพุทธศาสนาช่วงแรกๆที่เข้ามายังประเทศญี่ปุ่น และลดความเป็นทางการลงจากบ้านแบบชินเด็นแต่ก็ยังคงความเป็นศักดิ์นาซึ่งส่งผลต่อผังของอาคาร ส่วนที่พักอาศัยแม้ว่าจะยังดูมีขนาดที่กว้างขวาง แต่ก็ดูเรียบง่ายกว่ามาก และที่สำคัญคือ พื้นที่ที่อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์กับภูมิทัศน์ภายนอกมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด (ภาพ 9ข) โดยเฉพาะที่นั่งเขียนหนังสือส่วนที่เป็นหัวใจของบ้านแบบโชอินนั้นหันหน้าเข้าสู่ภูมิทัศน์ภายนอก ระบายข้างไปด้วยชุมโทโคโนมะสำหรับประดับภาพวาดและสำหรับวางแจกันดอกไม้โอเคบานะ และเสาไม้โทโคบาชิระ นั้นแสดงว่าบ้านแบบโชอินนั้นยังคงเคารพความงามของธรรมชาติที่เป็นแนวคิดที่ถูกใช้มาอย่างต่อเนื่องกับบ้านญี่ปุ่นตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

ภาพ 9 (ก) ผังพื้นบ้านแบบโชอิน (ข) แผนภาพตัดแสดงตำแหน่งของชุมเขียนหนังสือ (Tshkeshoin) ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

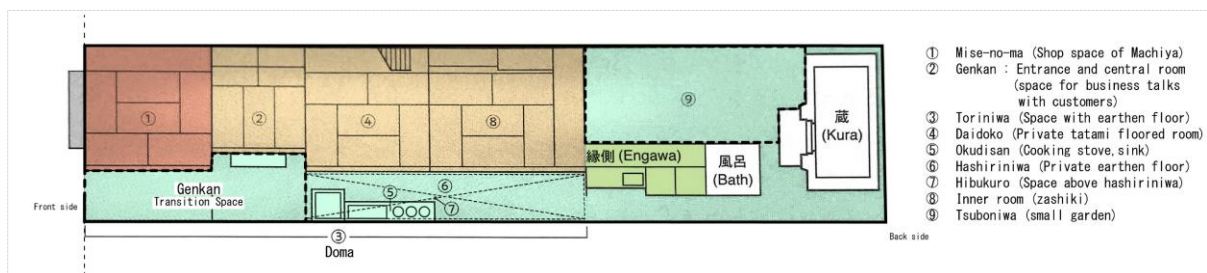
ที่มา: ปรับปรุงจาก Zen architecture: The building process as practice โดย Discoe, P., & Quinn, A., 2008. Gibbs Smith.

- **เรือนพ่อค้า (Townhouse, Machiya)** ในความหมายแบบกว้าง ๆ มาชียะ (Machiya) หมายถึง “เรือนแถว” หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นบ้านอาศัยส่วนบุคคลในเมืองสมัยใหม่ของญี่ปุ่น บ้านพ่อค้าในแต่ละภูมิภาคจะมีรายละเอียดและลักษณะแตกต่างกันไปตามอุตสาหกรรมท้องถิ่น อันเนื่องมาจากมาชียะนั้น คือมีส่วนของหน้าร้านประกอบธุรกิจส่วนตัว แต่ในลักษณะภาพรวมแล้วนั้นจะมีจุดร่วมที่ได้รับอิทธิพลมาจากมาชียะของเคียวโต (Hanaoka, 2019)

กล่าวคือ บ้านพ่อค้า (Machiya) คือ บ้านพักอาศัยส่วนบุคคลที่รวมพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่พาณิชยกรรมเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีเงื่อนไขของการเก็บภาษีการถือครองที่ดินของประชาชนไปตามความกว้างของด้านที่ติดกับทางสัญจรที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ที่ดินมีลักษณะที่แคบและยาว ทำให้รูปแบบอาคารมีลักษณะที่เป็นหน้าแคบและต้องเพิ่มพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยขึ้นไปอีกชั้น (วาริชา วงศ์พยัต, 2017) แม้ว่าจะมีรายละเอียดที่ดูต่างออกไปจากที่อยู่อาศัยทั่วไปของประชาชน (noka) แต่ก็ยังมีลักษณะของการใช้สอยและลำดับของพื้นที่มาจากพื้นฐานของบ้านชาวนา การเข้าถึงพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยยังคงต้องผ่านพื้นดิน (Doma) เป็นที่ว่างสำหรับการเปลี่ยนผ่านจากภายนอกสู่ภายใน (Transition space, Genkan) พื้นที่สำหรับปรุงอาหาร ห้องสุขา และห้องอาบน้ำ ถูกจัดแยกออกจากกัน แม้ว่าจะยังเป็นส่วนโดมะอยู่ก็ตาม พื้นที่ที่เป็นส่วนสำคัญยังคงเป็นห้องรับรองที่ประดับไปด้วย ชุมโทโคโนมะ

ขณะที่ห้องสำหรับนอนและห้องทำงานยังคงถูกออกแบบให้มีความอเนกประสงค์ซึ่งจะมีตู้ขนาดใหญ่สำหรับเก็บเครื่องนอนและเสื้อผ้า ห้องส่วนใหญ่จะติดตั้งฉากริชิ หรือฉากริสุมะ ที่สามารถเชื่อมพื้นที่อยู่อาศัยกับพื้นที่เปิดโล่งที่จัดภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่ปิดล้อมด้วยกำแพง ทำให้สามารถเปิดโล่งในช่วงฤดูร้อนได้โดยไม่สูญเสียความเป็นส่วนตัว (Discoe & Quinn, 2008)

ภาพ 10 พื้นของบ้านฟ็อค้าจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน ประกอบด้วย พื้นไม้ยกระดับสำหรับค้าขายและอยู่อาศัย และพื้นดินโตะมะที่เป็นส่วนของเก็นคัง พื้นที่ปรุงอาหาร ที่ว่างสำหรับการเปลี่ยนผ่านการเข้าออกยังคงถูกให้ความสำคัญแม้ว่าจะอยู่ในบริบทเมืองที่มีพื้นที่อย่างจำกัด บ้านฟ็อค้ายังประกอบไปด้วยส่วนประกอบที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเช่นเดียวกับบ้านชานา พื้นที่รับรองแขกยังเป็นห้องที่ถูกให้ความสำคัญด้วยการมีเครื่องเรือนถาวร (built-in) อาทิเช่น ชุมโทโคโนมะ (Tokonoma) ชั้นวางของ (Chigaidana) ตู้เก็บของ (Tenbuguro) หิ้งบูชาบรรพบุรุษ (Butsudan) และชุมเขียนหนังสือ (Tsukeshoin) แต่สิ่งที่หายไปคือหิ้งบูชาเทพเจ้าชินโด (Kamidana) (Hanaoka, 2019) การหายไปของหิ้งบูชาเทพเจ้าชินโดนั้นมีความหมายว่าคนญี่ปุ่นในยุคสมัยนี้เริ่มมีการนับถือศาสนาชินโดลดน้อยลงไป แต่สัญลักษณ์ของการให้ความเคารพในธรรมชาติยังคงมีอยู่ซึ่งเป็นส่วนประกอบของชุมโทโคโนมะ ที่ยังคงใช้เสาไม้โทโคบาชิระ (Tokobashira) เป็นส่วนประดับอยู่เช่นเดิม (Locher, 2012)

ภาพ 10 แผนภาพแสดงการแบ่งพื้นยกระดับ (raised floor) และพื้นดิน (earthen floor) ของบ้านฟ็อค้า

ที่มา: ปรับปรุงจาก Machiya: The traditional townhouses of Kyoto โดย Hanaoka, T., 2019. PIE International.

- **บ้านสุคิยะ (Sukiya Style)** ในช่วงสมัยเอโดะรัฐบาลญี่ปุ่นได้ประกาศปิดประเทศเป็นเวลากว่า 200 ปี ส่งผลให้ศิลปะและวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศน้อยลง เป็นยุคสมัยที่คนญี่ปุ่นได้กลับมาทบทวนรากฐานของตนเองอีกครั้ง และแน่นอนว่าที่อยู่อาศัย คือส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึงสถานการณ์บ้านเมือง ณ ขณะนั้น บ้านสุคิยะเป็นผลผลิตของการตกผลึกในการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนามาบูรณาการเข้ากับความเป็นท้องถิ่นดั้งเดิมของคนญี่ปุ่น เป็นการนำลักษณะของการเชื่อมพื้นที่ภายในกับภายนอกของบ้านแบบชินเด็น (Shinden style) และโชอิน (Shoin style) มาผสมผสานเข้ากับความเป็นชนบทที่เรียบง่ายอย่างบ้านชานา (Minka) และบ้านฟ็อค้า (Machiya) รูปแบบสถาปัตยกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบโครงสร้างที่เป็นกริด (grid) การใช้วัสดุเพื่อสื่อความหมาย การลดความเป็นทางการของอาคาร และการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภายในและภูมิทัศน์ภายนอก สุคิยะ (Sukiya) แปลว่า ที่พำนักที่ว่างเปล่า สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะของที่ว่างภายในที่มีเพียงที่ว่างขนาดเล็ก ที่โอบล้อมไปด้วยภูมิทัศน์ภายนอกที่สวยงาม ความสัมพันธ์ระหว่างอาคารและภูมิทัศน์นั้นสำคัญมากกับการสร้างบ้านแบบสุคิยะ ห้องต่าง ๆ จะเปิดออกสู่สวนภายนอก “สามารถมองภูมิทัศน์ทางธรรมชาติอันสวยงามผ่านกรอบที่เป็นส่วนประกอบของอาคาร” (ภาพ 11) นั่นอธิบายได้ว่าภูมิทัศน์กับอาคารเป็นหนึ่งเดียวกัน อาคารทำขึ้นจากวัสดุไม้ที่จะแสดงถึงลักษณะทางธรรมชาติมากที่สุด พื้นปูด้วยแผ่นไม้ หรือเสื่อตาตami ผืนส่วนถาวรจะถูกฉาบด้วยปูนขาวที่ดูสะอาดตา ในขณะที่ผืนส่วนอื่นจะทำขึ้นจากฉากริชิที่เคลื่อนย้ายได้ เช่น ฉากริชิ และฉากริสุมะ

ทำหน้าที่กั้นระหว่างพื้นที่ภายในและพื้นที่ต่อขยายความเป็นภายใน (Engawa) ภายในประกอบไปด้วยซุ้มเขียนหนังสือ ซุ้มโทโคโนมะ ชั้นวางชิโกดานะ เช่นเดียวกับบ้านแบบโชอิน แต่มีรูปแบบที่ดูเรียบน้อย และมีความอิสระทางความคิดมากกว่า ส่งผลให้ที่ว่างภายในเป็นทางน้อยกว่าบ้านแบบโชอิน (Locher, 2012)

- **บ้านน้ำชา (Tea houses)** สำหรับประกอบพิธีชงชาที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 8 ในช่วงเริ่มต้นเป็นพิธีกรรมสำหรับรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ก่อนจะกลายเป็นพิธีกรรมที่มีความเพลิดเพลิน ตลอดจนเป็นพิธีกรรมสำหรับเฉลิมฉลองของเหล่าขุนนางและชาวนา เหตุการณ์เหล่านี้มักจะเกิดขึ้นในบ้านแบบโชอิน ที่มีความเป็นทางการที่ล้อมรอบไปด้วยภูมิทัศน์ทางธรรมชาติที่สวยงาม ในเวลาต่อมาพิธีชงชาได้กลายเป็นเรื่องปกติที่จะมีติดตั้งลงไปในบ้านแบบโชอิน พิธีชงชาแรกเริ่มนั้นเกิดขึ้นจากนักปราชญ์ และเหล่าพระสงฆ์ได้นำวัฒนธรรมจากประเทศจีนเข้ามาสู่ประเทศญี่ปุ่น พิธีชงชาจึงมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณและศาสนา พิธีกรรมที่ดูประณีตประกอบกับกลิ่นหอมของการชงชาขึ้นกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกในการทำสมาธิ พิธีชงชาจึงเป็นหนทางแห่งการรู้แจ้งของพุทธศาสนา นิกายเซน (Mach, 2012)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพิธีชงชาจะเป็นการกระทำที่ดูธรรมดา แต่ไดเซตซึ ท. ซูซูกิ (Daisetsu T. Suzuki) ได้กล่าวไว้ในงานเขียน *“Zen and Japanese Culture”* ได้อย่างน่าสนใจว่า “การดื่มชาขึ้นไม่แต่เพียงแค่การดื่ม แต่คือศิลปะที่เกิดขึ้นจากการบ่มเพาะสิ่งที่อาจเรียกว่าจิตวิญญาณ” การที่ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมพิธีชงชาได้เข้าถึงสุนทรีย์แห่งการชงชาจะต้องเกิดขึ้นจากเปิดใจให้สภาพแวดล้อมนำพาจิตใจ และการรับรู้เข้าสู่บรรยากาศอย่างกลมกลืน การสร้างบรรยากาศดังกล่าวคือ การทำงานร่วมกันของประสาทสัมผัสแห่งการรับรู้ทั้ง 5 จะทำให้สามารถรับรู้ประสบการณ์ได้อย่างสมบูรณ์ หนึ่งในการสร้างประสบการณ์ของการเข้าร่วมพิธีชงชาที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ฤดูกาล (การขึ้นชมดอกซากุระ หรือการขึ้นชมใบไม้เปลี่ยนสี) นั้นส่งผลมายังศิลปะการจัดตกแต่งดอกไม้ประจำฤดูกาลอิเคบานะ (Tokunaga, 2004)

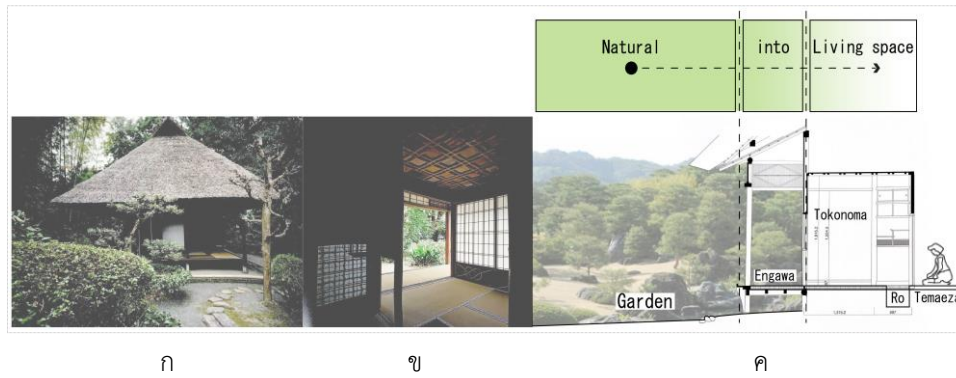
พิธีกรรมอันลึกลับส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมสำหรับพิธีชงชา ศิลปะที่บ่มเพาะนั้นไม่ได้หมายถึงเพียงแต่การชงชาเพียงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการบ่มเพาะสถานที่ขึ้นมา ทำให้บ้านน้ำชาและอุปกรณ์สำหรับชงชาจะต้องถูกทำขึ้นด้วยมือ และการสร้างสภาพแวดล้อมในการสร้างบรรยากาศอันเงียบสงบที่ล้อมรอบไปด้วยภูมิทัศน์ที่เปลี่ยนไปตามฤดูกาล นั้นทำให้สถาปัตยกรรม ศิลปะ ผู้เข้าร่วม และภูมิทัศน์ หลอมรวมเข้าด้วยกัน (Isozaki et al., 2007) เพื่อไม่ให้ผู้เข้าร่วมพิธีชงชาไม่เสียสมาธิจากวิวภายนอก บ้านน้ำชาจึงออกแบบมาให้มีช่องเปิดน้อยที่สุด ด้วยการใช้ฉากเลื่อนโชจิเพื่อให้เกิดแสงสลัวที่ดูสงบเงียบบนสู่พื้นในภายใน (Tokunaga, 2004)

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านน้ำชากับธรรมชาติ

บ้านน้ำชา คือผลลัพธ์การปรับตัวของสถาปัตยกรรมแบบโชอินกับบ้านชานาของชนญี่ปุ่น จึงเกิดเป็นความเรียบง่ายไม่เป็นทางการ และไม่หรูหรา การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านน้ำชากับธรรมชาติจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่การใช้สอย และ 2) การวิเคราะห์ผ่านส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม

1. การวิเคราะห์เชิงพื้นที่การใช้สอย

(ภาพ 11) แสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่ใช้สอย (ร่วมพิธีกรรมชงชา) กับธรรมชาติ โดยมีการออกแบบให้มีการเชื่อมต่อกับที่ว่างของธรรมชาติด้วยพื้นที่เปลี่ยนผ่านที่ลำดับการมองเห็นภูมิทัศน์ดังนี้ 1.เตาไฟ (Ro) 2.พื้นที่ปูด้วยเสื่อたたami 3. ฝาเพดาน 4. ฉากเลื่อนโชจิ 5. ซุ้มโทโคโนมะ และ 6.ระเบียงเอ็นกาวะ ซึ่งหากอธิบายในเชิงพื้นที่ระหว่างห้องชงชากับธรรมชาติ เอ็นกาวะทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่าน

ภาพ 11 (ก) ภาพลักษณะภายนอกของบ้านน้ำชา Toshintei (ข) ภาพภายในแสดงมุมมองจากภายในสู่ภายนอกของบ้านน้ำชา Toshintei
(ค) แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอาคารและภูมิทัศน์ของบ้านน้ำชา Toshintei

ที่มา: ปรับปรุงจาก 33 Japanese teahouses: From Rikyu and Enshu to modern time โดย Yoshida, Nobuyuki, 2022. Shinkenchiku-sha.

2. การวิเคราะห์ผ่านส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม

เนื่องด้วยบ้านน้ำชาที่มีพื้นฐานมาจากบ้านชาวนาของชนญี่ปุ่น ทำให้มีส่วนประกอบที่สามารถอธิบายได้ถึง ความสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงความเชื่อที่มีต่อธรรมชาติ เช่น การใช้เลือกใช้ท่อนไม้ที่มีรูปทรงอิสระในการทำ โครงสร้างหลังคา (ภาพ 12) และรวมไปถึงการใช้ประดับซุ้มโทโคโนมะ ซึ่งเป็นลักษณะที่คนญี่ปุ่นพื้นถิ่นใช้แสดง ความเคารพ และความเข้าใจในความงามของธรรมชาติ

ภาพ 12 ภาพทัศนียภาพภายนอกและภายในบ้านชงชาเก็ปปาโร (Gepparo)

ที่มา: จาก Katsura: Los secretos del maestro Escondido โดย Bertólez, C. G., 2017. Universitat Ramon Llull.

บทสรุปของการศึกษา

การศึกษาพัฒนาการบ้านญี่ปุ่น ตั้งแต่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตลอดจนช่วงประวัติศาสตร์ ผ่านทฤษฎีและเอกสาร การจดบันทึก โดยมุ่งเน้นในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านคนญี่ปุ่นกับธรรมชาติ ทำให้สามารถสรุปชุดความสัมพันธ์ได้ดังนี้

- ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงการตอบสนอง เกิดขึ้นในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นทั้งบ้านหลุม บ้านบนพื้นดิน บ้านยกพื้น และบ้านของชาวโอรุ ซึ่งเป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้ง อากาศ ภูมิประเทศ วัสดุท้องถิ่น อย่างตรงไปตรงมา ซึ่งสอดคล้องกับ

ข้อสันนิษฐานที่ว่าชนเผ่าโบราณญี่ปุ่นมาจากหลายสถานที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยบ้านหลุมนั้นมีลักษณะที่คล้ายกับบ้านหลุมของชาวเอสกีโม ที่ตอบสนองต่อสภาพภูมิอากาศอันหนาวจัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่บ้านบนพื้นดินที่มีลักษณะเป็นกระโจมนั้น เหมือนกับลักษณะกระท่อมโบราณตามที่โจเซฟ ริกเวิร์ท (Josept Rykwert) ได้กล่าวถึงในหนังสือ *“On Adam’s House in a Paradise”* ซึ่งสันนิษฐานว่ารูปแบบที่อยู่อาศัยของมนุษย์โบราณ (primitive hut) สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมในป่าไม้ ขณะที่บ้านยกพื้นนั้นเกิดขึ้นในภายหลังจากการต้องการเก็บรักษาทรัพย์สินทางการเกษตรจากความชื้นของพื้นดิน ในขณะที่เดียวกันบ้านของชาวโชนที่อยู่สภาพแวดล้อมที่หนาวเย็นกว่าบ้านรูปแบบอื่น ๆ กลับมีการตอบสนองต่อสภาพอากาศได้ดี แต่ก็ได้แฝงการสร้างที่มีความหมายที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องเทพ

กล่าวคือ รูปแบบที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นในช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งสภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศ และวัสดุท้องถิ่น เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องต่อบริบทสภาพแวดล้อมที่ตั้งถิ่นฐาน บ้านของชาวญี่ปุ่นโบราณจึงสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งเปรียบเสมือนเป็นความต้องการพื้นฐานของการสร้างที่อยู่อาศัยในช่วงยุคเริ่มแรก

- **ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงความเชื่อ** ในช่วงปลายก่อนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นผู้นำญี่ปุ่นในยุคนั้นได้นำความเชื่อเรื่องเทพเป็นผู้สร้างแผ่นดินญี่ปุ่น แล้วอ้างว่าตนเป็นทายาทที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเพื่อให้ง่ายต่อการปกครองประเทศ ส่งผลให้คนญี่ปุ่นในช่วงต้นประวัติศาสตร์นั้นมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสถิตอยู่ในธรรมชาติ ธรรมชาติจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตคนญี่ปุ่นในอดีต รูปแบบที่อยู่อาศัยที่สะท้อนถึงความเชื่อดังกล่าวคือ บ้านชานา หรือบ้านของประชาชนทั่วไปที่ประกอบอาชีพเกษตรกร ส่วนประกอบของ การใช้สอยพื้นที่ของบ้านชานาจึงมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการใช้สอยหรือการสร้างเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เริ่มจากการใช้วัสดุทุกอย่างที่มาจากธรรมชาติสามารถอธิบายได้ว่าเป็นการเคารพต่อธรรมชาติอย่างบริสุทธิ์ เสาไม้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการให้ความเคารพบูชาต่อเทพเจ้า การใช้ท่อนไม้ที่ไม่ได้แปรรูปหรือขัดแต่งผิวมาใช้ทำโครงสร้างหลังคานั้น ก็เพื่อแสดงความเคารพในความงามที่เทพให้มา ในขณะที่บริเวณพื้นที่ที่อยู่อาศัยจะเป็นส่วนที่เป็นส่วนที่ไม่มีฝ้าเพดาน จะประดับไปด้วยหิ้งบูชาเทพเจ้าชินโต อย่างไรก็ตาม นอกจากบ้านชานาจะมีหลายส่วนประกอบที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบสัญลักษณ์ด้านความเชื่อแล้ว ยังมีหลายส่วนประกอบที่มีความเกี่ยวเนื่องกับความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีชีวิต เช่น พื้นที่ส่วนทางเข้าที่อยู่อาศัยนั้นถูกเรียกว่าพื้นที่ภายนอกที่ไหลเข้าสู่พื้นที่ภายในเพื่อตอบสนองต่อวิถีชีวิตเกษตรกรรม ที่ต้องการพื้นที่ในการเก็บอุปกรณ์ เลี้ยงสัตว์ และเป็นพื้นที่สำหรับสวมใส่รองเท้าที่เลอะดินโคลนจากการประกอบอาชีพเกษตรและสภาพแวดล้อมที่ฝนตกตลอดทั้งปี การยกพื้นส่วนที่อยู่อาศัยก็เพื่อตอบสนองต่อความชื้นจากพื้นดิน

กล่าวคือบ้านชานานั้นเป็นผลลัพธ์ที่รวมเอาความเป็นอยู่ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในเรื่องของการสร้างเพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของการดำรงชีวิต มาพัฒนาร่วมกับความเชื่อเรื่องเทพในธรรมชาติ ส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมหลายส่วนมีความหมายที่มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องเทพ โครงหลังคาที่เป็นท่อนไม้รูปทรงธรรมชาติ (ภาพ 6ข) ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงการให้ความเคารพในความงามอันแท้จริงของธรรมชาติ หิ้งคามิดานะสำหรับบูชาเทพเจ้าชินโต ก็เป็นส่วนประกอบที่แสดงออกถึงการให้ความเคารพต่อธรรมชาติถึงแม้ว่าจะมีความงามหมายของการเคารพผ่านเทพเจ้า เช่นเดียวกับเสาไม้เอกไดโคคุบาชิระ

- **ส่วนประกอบที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา** สร้างผลกระทบอย่างมากต่อวัฒนธรรมการอยู่อาศัยของคนญี่ปุ่นโดยเฉพาะการเกิดขึ้นของบ้านแบบชินเด็น ที่ได้นำเข้าการใช้ฉากที่สามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างฉากโชจิ และฉากฟุสุมะ เข้ามาใช้เป็นส่วนประกอบของที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ

ต่อแนวคิดของการประสานพื้นที่ที่อยู่อาศัยกับภูมิทัศน์ทางธรรมชาติภายนอกเข้าด้วยกัน ก่อนที่แพร่หลายไปยัง บ้านเรือนประชาชน บ้านแบบโชอินเกิดขึ้นมาในยุคสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองที่มีชามูไรเป็น ผู้นำที่อยู่อาศัยจึงจำเป็นต้องมีสถานที่สำหรับฝึกตน ห้องเรียนแบบโชอิน โดยมีพื้นฐานของการประสานพื้นที่ สำหรับที่อยู่อาศัยกับธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญของการสร้าง อิทธิพลดังกล่าวได้สร้างผลกระทบต่อบ้านเรือน ประชาชนอย่างกว้างขวาง การวางผังเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยเอโดะนั้น ทำให้บ้านเรือนถูกสร้างภายใต้ข้อจำกัด ด้านภาษีที่ดินบ้านเรือนประชาชนจึงมีลักษณะที่แคบยาว แม้ว่าจะมีเงื่อนไขของการสร้างที่จำกัดสวนญี่ปุ่นยังถูก บรรลุไปในผังพื้นของที่อยู่อาศัยนั้น สามารถอธิบายได้ว่าแนวคิดของการนำธรรมชาติเข้ามาสู่ที่อยู่อาศัยนั้น สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนญี่ปุ่นเป็นอย่างมากและทำให้แพร่ขยายไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บ้านน้ำชาที่เป็นผลลัพธ์ของการตกผลึกความคิดของการนำเอาวัฒนธรรมจีนมาปรับใช้อย่างสมดุลกับวัฒนธรรม ของคนญี่ปุ่น ส่งผลให้รูปแบบของบ้านน้ำชามีความเรียบง่าย ถ่อมตนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

กล่าวคือ อิทธิพลจากวัฒนธรรมจีนในรูปแบบพุทธศาสนานิกายเซนนั้นก่อให้เกิดแนวคิดของการประสาน พื้นที่ที่อยู่อาศัยกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเข้าด้วยกัน จะเห็นได้ว่าส่วนประกอบต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมนั้น มีการประยุกต์รากฐานทางวัฒนธรรมจากความเชื่อของศาสนาซันโต มาปรับใช้อยู่เสมอ โดยเฉพาะแนวคิดการใช้ เสาไม้ในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ เพื่อแสดงถึงการเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนอยู่ในสถาปัตยกรรมสุคิยะ โดยเฉพาะบ้านชงชาพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นขั้นสุดท้าย ก่อนที่ญี่ปุ่นจะเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมที่เปิดรับ นำเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา

สุดท้ายนี้จากการศึกษาพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับธรรมชาติในวัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นเพียงมุมมอง ด้านหนึ่งของผู้วิจัยที่จะลงรายละเอียดการศึกษาพัฒนาการของบ้านญี่ปุ่นในอดีต แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสนใจว่าในช่วงที่ ประเทศญี่ปุ่นเข้าสู่ช่วงอุตสาหกรรมแล้วแนวคิดของความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นจะมีสถานะเป็นอย่างไร เป็นส่วนที่น่าสนใจที่จะ ทำการศึกษาเชิงลึกต่อไป

บรรณานุกรม

- วาริชา วงศ์พยัต. (2560). จากประเพณี สู่วิถีสมัยใหม่ : พื้นที่ในระหว่างในการอยู่อาศัยญี่ปุ่น. *วารสารวิชาการสถาปัตยกรรม ศาสตร์ (AJA)*, 66, 139-156.
- Bertólez, C. G. (2017). *Katsura: Los secretos del maestro escondido*. Universitat Ramon Llull.
- Brown, A. (2022). *Just enough: Lessons from Japan for sustainable living, architecture and design*. Stone Bridge Press.
- Bryant, A. J. (2000). *Shiden-zukuri estates of the Heian period*. <https://sengokudaimyo.com/essays/shinden-zukuri>
- Discoe, P., & Quinn, A. (2008). *Zen architecture: The building process as practice*. Gibbs Smith.
- Hanaoka, T. (2019). *Machiya: The traditional townhouses of Kyoto*. Translated by T. Chida. PIE International.
- Isozaki, A., Ando, T., Fujimori, T., Kuma, K., & Hara, H. (2007). *The contemporary tea house: Japan's top architects redefine a tradition*. Kodansha International.
- Locher, M. (2012). *Traditional Japanese architecture: An exploration of elements and forms*. Tuttle.
- Mach, I. (2012). Chashitsu—The Japanese teahouse: An aesthetic system. *Symmetry: The Journal of the*

- International Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry*, (1-2), 86-89.
https://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_216243.pdf
- Morse, E. S. (2017). *Japanese homes and their surroundings*. Dover Publication.
- R/Papertowns. (2021). *Kyoto city plan* [Image].
https://www.reddit.com/r/papertowns/comments/s4991f/kyoto_japan/
- Takada, K., Nishikawa, K., & Asakawa, S. (1998). Reconstruction of a Jomon period sod roof pit house: Burnt pit dwelling of Goshono site, Ichinohe town, Iwate Prefecture (1). *Monthly Cultural Asset*, 417, 55-59.
- Tokunaga, M. (2004). *New tastes in green tea*. Kodansha International.
- Uchiyama, J., Gillam, J. C., Hosoya, L. A., Lindström, K., & Jordan, P. (2014). Investigating neolithization of cultural landscapes in East Asia: the NEOMAP project. *Journal of World Prehistory*, 27(3), 197-223.
- Vithelia, Rin. (n.d.). *A model of the Shinden-zukuri style of Heian period palatial architecture* [Image].
<https://www.pinterest.co.uk/pin/94857135879748721/>
- Yagi, K. (1981). *Process: Architecture Japan: Climate, space, and concept* (Vol. 25). Kyodo Printing.
- Yasuhara, M., Iibuchi, K., & Okazaki, M. (2001). Space of SHINDEN residential complex (SHINDEN-ZUKURI) Part 1. Lighting from the Side. *FORMA-TOKYO-*, 16(4), 367-374.
- Yoshida, Nobuyuki. (2022). *33 Japanese teahouses: From Rikyu and Enshu to modern time*. Shinkenchiku-sha.
- Young, D., & Young, M. (2019). *The art of Japanese architecture: History/culture/design*. Tuttle.